

Klimaattafel – Natuur

13 oktober

Doel van klimaattafel:

- Samenhang tussen DPRA in relatie tot andere gebiedsprocessen in beeld krijgen.
- Een eerste basis leggen voor het maatregelenpakket.

Toelichting samenhang tussen DPRA in relatie tot andere gebiedsprocessen (presentatie Bert Neefjes)

Droogte is het belangrijkste klimaatthema voor de natuuropgave. Wateroverlast staat op de tweede plaats. Het proces van klimaatadaptatie is in 2016 begonnen met uitwerken NAS-bollen en opstellen van Regionaal Adaptatie Plan (RAP). In 2018 zijn vanuit het Rijk (DPRA) zeven ambities benoemd. De stresstesten zijn inmiddels afgerond. Nu zijn we bezig door het voeren van dialogen om te komen tot een uitvoeringsprogramma.

Zowel inhoudelijk als financieel is er samenhang tussen de DPRA en andere beleidsopgaves en programma's (zie overzichten hieronder).

Relevante beleidsopgaves /-programma's

- Ontwikkelopgave N2000
- Nieuwe Beheerplannen N2000
- Natuur voor Elkaar
- Klimaatakkoord (Lb en lg veenweide)
- Klimaatakkoord (Bossenstrategie)
- Inter Bestuurlijk Programma VP
- Programma Natuur
- GGA stikstof
- Nationale parken SH en WW
- Groene en blauwe dooradering
- Agrarisch natuurbeheer
- Milieubeleid
- Koers Landelijk Gebied
- Programma Agro en Food (o.a. DAW)
- Energietransitie
- Programma Hitte Droogte Wateroverlast
- Omgevingsvisie
- Omgevingsagenda Oost Nederland
- Deltaprogramma Zoetwater (ZON)
- Kaderrichtlijn Water (KRW)
- Drinkwaterwinning -> ASV
- Grondwateragenda Rijn-Oost
- Hoogwater beschermingsprogramma
- Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW)
- Blauwe diensten
- Kwaliteitsimpuls Groene Omgeving

In te zetten programma's /middelen tbv maatregelen voor klimaatbestendige natuur en landbouw

programma(hedjet)	landelijk totaal	financier	% benodigde cofinanciering	looptijd	toelichting
Natuurherstelmaatregelen-> via programma Natuur	3 miljard	Min. LNV	50%	2021 t/m 2030	In Overijssel ook gebruikt voor compensatie boskap
Structurele aanpak Stikstof/o.a verduurzaming landbouw	2 miljard	Min. LNV	50%	2021 t/m 2030	Ingezet via Gebiedsgerichte aanpak Stikstof
begrotingreserve Stikstof (natuurherstelprojecten)	125 miljoen	Min. LNV	?	2020 - 2024?	Budget voor TBO's tbv natuurherstelprojecten
Deltaplan Zoetwater (Deltafonds) 2e fase	200 miljoen	Min. R&W		2022 t/m 2027	Via RBO-Oost vastgelegd in ZON
Kader Richtlijn Water (KRW)	1 miljard	Min. R&W, waterschappen, provincies	0%	2021 t/m 2027	RWS, waterschappen en provincie zijn trekkers
Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie (Impulsregeling Klimaatadaptatie)	200 miljoen	Min. R&W	67%	2021 t/m 2027	Uitvoeringsgeld kan jaarlijks vanaf 1 jan 2021 t/m 31 dec 2023 worden aangevraagd
Europa					
Green Deal					
GLB					
POP					
LJFE					
Interreg					

Verder kunnen maatregelen een plek krijgen binnen mbt Ontwikkelopgave N2000 (2^e en 3^e Beheerplan-periode) en het programma Agro en Food, IBP Vitaal platteland etcetera.

Kanttekening bij impuls gelden is dat er voor de regio Twente circa 8 miljoen Rijksgeld beschikbaar is, maar een deel hiervan ook naar het stedelijk gebied zal gaan.

Bij het verkennen van de mogelijk maatregelen is het goed deze financieringsmogelijkheden in het achterhoofd te houden: wat kunnen we oppakken met behulp van impuls gelden en wat met andere financieringsmogelijkheden. Naast het aanhaken bij (tijdelijke) financieringsprogramma van DPRA willen we ook kijken hoe we doorlopend meekoppelkansen kunnen benutten.

Reflectie op presentatie Bert

- Herkenbaar, het wordt de kunst om goede keuzes te maken. Wanneer maak je wel een combinatie met andere opgaven en wanneer niet.
- Samendoen.
- Gebiedsgerichte aanpak, inhoud en financiering koppelen. Gebruik bijvoorbeeld gebiedsgerichte aanpak stikstof om de aanpak voor droogte mee te nemen.
- Het koppelen van opgaven ook financieel. Als je in landbouw dingen wilt bereiken, moet je met extra financiering komen.
- Landgoederen kunnen een belangrijke rol spelen. Met name landgoederen Vechtdal en Enschede.
- Bij landgoederen kun je relatief eenvoudig dingen integraal aanpakken omdat je geen last hebt van meerdere grondeigenaren
- Daarvoor is wel overeenstemming nodig met pachters.
- Kader Richtlijn Wateren (KRW) wateren lopen als aders door landgoederen heen. Dit kan je als voertuig gebruiken.
- KRW-projecten zijn al tot 2027 belegd. Is financiering voor waardevolle kleine wateren hierbij ook geregeld? Nee nog niet.
- Hoe kunnen we Zoetwatervoorziening Oost Nederland (ZON), Natura 2000 en Natuurnetwerk Nederland (NNN) koppelen?
- Gebruik ook de ambitiekaart voor NNN, het budget is nog niet toebedeeld.

Toelichting op de kaarten door Sander van Lienden

Geomorfologie (hoogteligging en bodemopbouw) bepalen voor belangrijk deel de opgaven:

- Oostkant van Twente geen wateraanvoer door hoogteligging en zand.
- Wateroverlast op laagtes in combinatie met klei en leem.
- Snellere opwarming in stedelijk gebied. Maar ook in heide en open gebieden, daar is meer verdamping en meer kans op natuurbranden.
- Stuwwallen fungeren als waterbuffers, overige gebieden neemt GLG af. Op een stuwwal zijn weinig sloten die water afvoeren, beken voeren het af.

Droogte is voor Twente het meest prangend: wateraanvoer mogelijkheden beperkt maar Twente heeft ook van oudsher minder regenval.

Inventariseren gebiedspecifieke knelpunten en meekoppelkansen als opmaat voor het maatregelenpakket

Samenvatting van de post-it notes die de deelnemers op de verschillende kaarten hebben geplakt.

Droogvallende beken

- Rek in het huidige systeem benutten door zomerpeilen te hanteren. Instrumentarium ontwikkelen om water op het maaiveld in het voorjaar acceptabel te maken voor boeren: LO KRW Geele Beek. Combineren met andere opgaven.

- In het oostelijke deel van Twente op de zandgronden moeten we erg zuinig zijn op het regenwater, tegelijkertijd wil je geen wateroverlast bij piekbuien. Door middel van extra boerenstuwtjes in de watergangen en bodemverhoging. Maar het is wel belangrijk om de breedte op te zoeken en waterbergingsgebieden in te richten en een robuust systeem aanleggen.
- Kijken naar andere normeringen voor het landelijke gebied. In het voorjaar vaker plassen water toestaan op weilanden om op deze manier meer water in de zomer te behouden (geen winterpeil of hogeren peilen hanteren).

Hitte/ Zoetwatervoorziening Oost Nederland

- BD: De Ottershagen (beneden Dinkeldal) is veel besproken maar noodzakelijk gebied voor water, natuur en landbouw. Alle opgaven komen samen, maar lastig qua gebruikers.

Natuurnetwerk Nederland

- Sallandse Heuvelrug. In deze tijd veel waterafvoer en een kans om water vast te gaan houden voor drinkwater, natuur en landbouw. Zoals ook voorgesteld in het winnende idee van de EO-Wijers prijs. Een kans om het idee 'De eeuwige bron' verder uit te werken.
- Het Beneden Dinkeldal, Ottershagen, biedt goede mogelijkheden om klimaatadaptieve landbouw te koppelen aan natuur.
- Kijken naar toepassingen van vrijwillige kavelruil (verbetering landbouw, benutten kansen natuur).
- Uitwerken kansen binnen Natuurnetwerk Nederland vanuit Zoetwatervoorziening Oost Nederland (2 miljoen Rijk, 6 miljoen overige partners).

Droogte

- Uitwerking van het idee "De eeuwige bron".
- Meer water vasthouden in voormalige laagveengebieden (nu natuurgebieden).
- KP: soorten die weinig tolerant zijn. Oplossing: Robuust natuurlijk systeem ontwikkelen (natuur-landbouw).
- (LTO): Belang dat gewassen in het landelijk gebied blijven groeien, anders is risico op uitspoeling meststoffen groot.
- Droogte is relevant voor natuurinclusieve landbouw in het hele gebied. Inzetten op het vergroten van aandeel organische stof in percelen zodat water langer vastgehouden wordt. Inzet op blauwe dienst, waterberging door agrariërs, daarmee dubbelfunctie (waterberging, waterkwaliteit, biodiversiteit).
- Gebiedsprocessen via werkelijke dialoog met aandacht voor wensen en zorgen.
- Omgeving Haaksbergen: KP: droge natuur. Oplossing: water vasthouden in natuurgebieden en omgeving door waterbeheer.
- Functie volgt peil, gebruik natuurlijke gebiedskenmerken voor vaststellen van peilen via instrumentarium GGOR.
- KP: behoud VHR- soorten. Oplossing: geschikte leefgebieden op logische plaatsen - verbindingen (GBDA).
- Herstel oude structuur waterlopen zonder sifons, water bergen in plaats van Nordhorn belasten.
- Otterhagen biedt veel mogelijkheden, voor (te) veel water.
- Duitse naaldbossen langs de landsgrens ondieper ontwateren, rabatten verwijderen. Geeft minder verdroging aan de Nederlandse zijde.
- KRW Geele beek: integraal plan langs de Geele beek maken met functie volgt peil als uitgangspunt. Dus een beekdal volledig herinrichten om daarmee:
  - Stikstofemissie te reduceren (GGA).
  - Droogtebestrijding door beekbodem omhoog te halen en water vast te houden op de lage gronden: impact op regionale drainagebasis.

- KRW-doelen halen met hoge (in plaats van lage) ambitie: meanderen van de beek met flauwe oevers.
- Herstel landschap en aanplant bos (bossenstrategie).
- Natuurinclusieve landbouw met goed verdienpotentieel in het beekdal.
- Leefbaarheid en toerisme verbeteren.
- Versterken groen-blauwe dooradering.
- Meer water vasthouden in en langs kleine bovenlopen, door verondieping en eventueel knijpduikers.
- Meer retentie van water in Duitse beken en beekdalen die vanuit het Oosten naar de Dinkel stromen.
- Meer inundatie en dus waterberging realiseren in NRW.
- Meer waterberging en beter effluent uit Duitsland vragen: bouwen met natuur, hermeanderen.
- Meer en terughouding en waterberging vragen in bovenstrooms Duits stroomgebied (NRW).
- Er is veel druk op kleine natuurgebieden (onder andere het Reggedal). Robuuster inrichten met groen-blauwe dooraderingen en functie volgt peil.
- Jaarrond neerslagoverschot dus water vast houden en soms natte voeten accepteren. Gebiedsvreemd water inlaten heeft niet de voorkeur.

Wateraanvoer

- Kijken naar de mogelijkheid om de gebieden van wateraanvoer te vergroten. Door technische constructies is meer mogelijk. De vraag is: hoeveel geld wil je uitgeven om het water naar hoger gelegen gebieden te brengen?

Wateroverlast:

- Behoeftte aan langjarige visie op natuur, landbouw, water.
- Uitwerking concept "Eeuwige Bron", waarin een waterrobuust systeem centraal staat met circulaire drinkwaterwinning, kringloop landbouw en natte natuur
- Op hellend gebied aanpassen van teeltmethodes. Kijk bijvoorbeeld naar Limburg, daar ploegen ze over dwars zodat water niet rechtstreeks van de helling af spoelt.
- Runoff tegengaan door sponswerking te vergroten op de stuwwallen. Door natuurinclusieve landbouw, organisch stofgehalte in bodem verbeteren en landschapselementen aan te planten die water vasthouden en tegenhouden.
- Water vasthouden op de landgoederen rond Enschede: klimaatrobuust maken. Daarmee onder andere wateroverlast in de stad voorkomen. Link met ZON!
- Wateroverlast is relevant. Geef grondeigenaren meer eigen handelingsperspectief op perceel- en gebiedsniveau. Zodat water geborgen kan worden op percelen die al laag liggen, waarna water ook weer te benutten is. Dit in combinatie met landschapselementen waarvoor in langjarig beheer voorzien is.

Proces

- Afspraken tussen partijen wat (per deelgebied) wordt verstaan onder een robuust watersysteem (zowel vanuit oogpunt natuur als landbouw).
- Duidelijke afspraken wie waar aan werkt (eigenaarschap).

Vervolgafspraken

De resultaten van deze klimaat Tafel vormen belangrijke stapstenen om tot een uitvoeringsprogramma voor de regio te komen. We volgen hierbij een aantal lijnen:

- Op 22 oktober volgt een gecombineerde landbouw- en natuurtafel. De ideeën die vandaag en tijdens de eerdere sessie op 17 september zijn opgehaald, zullen we dan voorleggen aan de landbouwsector. Ook vragen we de landbouw welke ideeën bij hun leven. Uit de confrontatie zal blijken of dit leidt tot frictie of samenhang.
- Voor de uitwerking van de locatie specifieke ideeën tot concrete maatregelen gaan we de relevante stakeholders inventariseren. OPG is hierbij in ieder geval een belangrijke speler.

- Strategische vraagstukken worden belegd op de tafel samen werkt beter, of andere bestaande overlegstructuren als gebiedsgerichte aanpak stikstof. Daarvoor is het wel nodig om zicht te krijgen op de planning.
- Vanuit TWN wordt inventarisatie gedaan van projecten om overzicht te krijgen van kosten en koppelkansen.
- Mogelijkheden voor wateraanvoer naar oost-Twente worden met het waterschap nader verkend.

Klimaattafel – Landbouw en Natuur

22 oktober

Sessie 1

Aan de hand van 7 stellingen wordt de mening van de deelnemers gevraagd. Hieronder volgt een samenvatting van de reacties op deze stellingen.

De stellingen:

1. Droogte is een veel groter probleem voor de toekomst dan wateroverlast. Ik accepteer dat in het voorjaar mijn land wat langer nat is, als daarmee het water langer vastgehouden kan worden.
2. Hogere temperaturen en toenemende verdamping maken het nog moeilijker bestaande natuurkwaliteit te handhaven. We moeten komende jaren verkennen of natuurdoelen nog realiseerbaar blijven.
3. Ik werk op lokaal niveau mee aan opstuwning van water, door plaatsing van stuwtjes of door een ander maaibeheer (minder frequent) sloot taluds.
4. Waterberging binnen een natuurgebied is mogelijk als daarmee een bijdrage kan worden geleverd aan een meer klimaatbestendige omgeving.
5. Ik ben bereid mijn bedrijfs(voering) meer klimaatbestendig in te richten (door bijvoorbeeld kringlooplandbouw, andere teelten, uitruil van gronden met natuur) als ik een zekere garantie heb op een goed jaarinkomen.
6. Aanpassen van het watersysteem kan betekenen dat agrarische bedrijven moeten verhuizen omdat ze natte voeten krijgen in het beekdal en dat in een grondruil landbouw en natuur soms van plek veranderen.
7. Een stevig groenblauw netwerk van landschapselementen, sloten en beken tussen agrarische percelen en bedrijven kan extremen in overmaat en tekort aan water bufferen. En kan landschap en ecologie versterken, CO² vastleggen, bosuitbreiding mogelijk maken en bijdragen aan plaagdierbestrijding. Die groenblauwe dooradering van het landelijk gebied heeft zoveel voordelen voor landbouw, landschap en samenleving dat we daarvoor grond gebruiken die nu nog landbouwkundig wordt gebruikt.

Reacties deelnemers

De deelnemers beseffen dat in de hoger gelegen gebieden, water langer vastgehouden moet worden. Verdroging in het landelijk gebied komt niet alleen door klimaatveranderingen maar ook door de waterwingebieden waardoor het water extra wegzakt. Uitdroging heeft grote gevolgen: tast het bodemleven aan, grond wordt dichter en vaster, de wateropname door de grond neemt af, er is minder opname van nutriënten door de planten en bij neerslag vindt uitspoeling van de grond plaats. De oplossing zou in twee richtingen gezocht kunnen worden:

1. Het verbeteren van de grond met organische stoffen. Het water langer vasthouden op het land en daarmee accepteren dat het land later bewerkt kan worden. Bij het tweede punt wordt door de deelnemers een kanttekening geplaatst. De vraag is of door het water langer vast te houden, de zomer beter doorgekomen kan worden. Daarnaast moet het bouwland redelijk droog blijven. De biodiversiteit in de bodem verdwijnt als het land 24 tot 48 uur onder water staat. (Bij stromend water is dit niet het geval, Dinkel/vloeiweides.)
2. Een oplossing hierin zou een maatwerkoplossing kunnen zijn. Water langer vasthouden op bepaalde plekken door middel van verkleinen van watergangen, andere grondwaterpeilen hanteren en/of bergingsgebieden aanbrengen. Echter, het waterschap moet vanuit de wateroverlast zich houden aan de normering. Indien wateroverlast op bepaalde plekken wordt toegestaan, dan moeten ook gebiedsprocessen worden gestart om plekken te zoeken waar de normering naar beneden bijgesteld kan worden. In Overijssel zijn voorbeelden van (bepaalde beekdalen) waar dit is toegepast.

Alle deelnemers zijn het eens dat klimaatadaptatie in het landelijk gebied alleen samen door landbouw en natuur ingevuld kan worden. Een rode draad in de discussie is dat de processen samen met de bedrijven in het buitengebied opgepakt moeten worden. Niet top-down en niet over, maar met de boeren. Ook de boeren

begrijpen de problematiek, hebben gebiedskennis, willen graag meewerken en hebben de meeste grond. Ga met hen in gesprek. Voorwaarde is hierbij om niet te veel te focussen op de korte termijn maar richt je op de lange termijn en breed, ook op andere opgaven in het landelijk gebied.

De natuurdoelstelling moet samengaan met de agrarische doelstelling. Zowel landbouw als natuur zal een andere functie krijgen. Dit vraagt om een ander grondgebruik in de toekomst. Houd dit niet tegen, maar accepteer en anticipeer hierop. Als voorbeeld: terug naar het oude hooiland waar veel minder gemaaid wordt en waar water ook een wezenlijke rol heeft. Kern van de maatregel is de situatie te verbeteren (samengevat: vernatting). Het gaat daarbij om het meebewegen met de verschillende opgaven (doelen) die er zijn voor het landelijk gebied. Zoek daarbij naar een diverse natuur en voorkom monocultuur. Werk toe naar natuur die zichzelf in stand kan houden.

Als er gepraat wordt over de opgave klimaatadaptatie in het landelijk gebied, moet de invloed van de stedelijke omgeving evenals van de drinkwaterwinning (zoals in de omgeving van Wierden) niet worden onderschat. Gaan wij de gebouwde wijken op de laagste plekken opheffen ter wille van het grondwaterpeil? Gaan wij nu de waterwinning compleet anders doen? En wat heeft prioriteit? Als voorbeeld wordt aangehaald het Wierdense veld en Engbertsdijkvenen. Daar wordt niet de landbouw als oorzaak van de droogte gezien maar de waterwinning.

Opmerkelijk is dat de verdroging in het landelijk gebied zo ernstig is, dat we natuur moeten opgeven terwijl de jaarlijkse hoeveelheid neerslag van de afgelopen jaren groter is dan de periode daarvoor. Dan blijft als oplossing het vasthouden van water over. Voor de landbouw als ook voor de natuur, zou een verhoging van de grondwaterstand door middel van drainageniveau een maatregel kunnen zijn. Dit in combinatie met de vraag welk verdien capaciteit voor de boerenbedrijven in de toekomst overblijft. De vraag kan gesteld worden hoe de bedrijven kunnen overleven als ze moeten veranderen om de droogte tegen te gaan en daarnaast ook invulling moeten geven aan andere opgaven in het landelijk gebied zoals CO².

Er wordt ingezoomd op technische innovaties als antwoord op klimaatveranderingen. Daar ligt ook een oplossing voor natuur en landbouw door slim na te denken. Een voorbeeld is het ondergrondse druppelsysteem. Dit is een maatregel die nu ingezet en doorontwikkeld kan worden. De strekking is eerst de innovaties goed uitwerken, voordat verdere conclusies worden getrokken en gekeken wordt naar andere alternatieven voor landbouw en natuur op langere termijn zoals andere gewassen.

De verdien capaciteit van de landbouw wordt gezien als de sleutel naar het succes voor het aanpakken van de droogte in het landelijk gebied. Zet daarbij kleinschalig (streekgebonden) in en op basis van gelijkwaardigheid. Daardoor ontstaat meer eigenaarschap. Kijk ook naar een dusdanige toekomstige oplossing dat waar bedrijven kunnen investeren er ook een toekomst is voor een volgende generatie. In Brabant speelde een gelijksoortige vraag. Het willen veranderen, riep ook hier veel vragen op bij de boerenbedrijven. Daarbij is succesvol op gemeenteniveau een ondersteuningsnetwerk voor boeren opgezet. De vraag is of in Twente ook behoefte is aan verbinden. Opgemerkt wordt dat boeren wel willen veranderen, maar hen dan ook de (financiële) middelen aangereikt moeten worden. Ook de impact komt nog even aan de orde van een eventuele verplaatsing van agrarische bedrijven. Uit onderzoek blijkt dat er maar enkele bedrijven goed slagen. Daarbij spelen nog vele andere aspecten mee zoals sociale verbondenheid die niet onderschat mag worden.

Sessie 2

Waterschap heeft een lijst opgesteld met 35 mogelijke projecten in het landelijk gebied van Twente en nodigt de deelnemers uit hun mening te geven over deze projecten en zelf projecten aan te dragen.

Bijlage I projecten (algemeen en gebiedsgericht)

Reacties deelnemers

Veel water loopt weg via de Regge en de Vecht terwijl dit goed gebruikt kan worden voor de hogere gelegen delen. Zou het een project kunnen zijn om dit water minder af te voeren en beter te benutten in het gebied zelf. Daarnaast wordt gepleit voor het gebied rondom Wierden omdat het hier zeer droog is door de droge

zomers in combinatie met de waterwinning. Daardoor is een kritieke situatie ontstaan.

Ga zelf in de gebieden kijken en met de boeren om tafel. Kijk streekgebonden. Kijk ook naar aanhaking op Mineral Valley Twente. Omarm nieuwe ontwikkelingen. Denk daarbij aan druppelirrigatie. Als de landbouw moet ombuigen dan moeten er ook middelen hiervoor beschikbaar komen. Als de landbouw moet veranderen dan zou bijvoorbeeld een aantal boerenbedrijven water als hoofdkomen kunnen krijgen.

Als een goed project wordt de Eeuwige bron aangehaald. Dit project is opgezet met de boerenbedrijven. Aangehaald wordt dat de Provincie heeft aangegeven dat de vrijwillige kavelruilcommissie in Overijssel stopt. Tot heden heeft dit goed gewerkt op verschillende opgaven in het buitengebied. Het was juist om functie volgt peil te waarborgen. De vraag is of de vrijwillige kavelruilcommissie terug kan komen.

Als het produceren van andere gewassen een serieuze kans van slagen heeft, staan de landbouwbedrijven hiervoor open. Op dit moment lopen er een aantal pilots bijvoorbeeld stokbonen in mais, druppelirrigatie waardoor minder waterverbruik is en gewassen met diepere worteldiepten. De deelnemers worden uitgenodigd om hun eigen ideeën en gedachten met betrekking tot de opgaven in de landbouw in te brengen bij Mineral Valley Twente. Nog even wordt aangehaald dat Lumbricus, een pilotproject van het waterschap, waarbij ook wordt gekeken naar andere gewassen zoals oogsten van rietstrenggras. Daarbij is er ook nog een pilotproject met wormen om het water langer vast te houden op het land. Aandachtspunt met het produceren van andere gewassen is de opbrengst. Het moet wel rendabel zijn. Uiteindelijk zal de landbouwer, mede ingegeven door de dure landbouwgronden, kijken naar gewassen die het meest opbrengen.

Er wordt een kanttekening geplaatst. Wij zoeken de oplossing steeds in technologieën. Echter, technologie moet betaald worden. Dit blijft niet betaalbaar. We kunnen met zijn allen niet op gelijke voet verder gaan. We moeten accepteren dat we het verdienmodel aanpassen voor de toekomst. Dit wordt niet door iedereen gedeeld. De landbouw is de sector die de innovatie nastreeft en de gedachten om terug te gaan naar een extensief gebied, waar maar een halve opbrengst van de grond wordt afgehaald, is niet de oplossing. Samen moet het mogelijk zijn om de klimaatadaptatie op een slimme manier aan te vliegen. Opgemerkt wordt dat het aangehaalde voorbeeld niet terug is in de tijd maar juist toekomstgericht is. Laten wij ons niet blindstaren op alleen de techniek maar de oplossing zoeken in de combinatie van techniek met de natuur. Immers de natuur is veel sterker dan de techniek.

Bijlage: Projecten (algemeen en gebiedsgericht)

#	Project	Toelichting
1	Zomerpeilbenutten	RB: Rek in het huidige systeem benutten door zomerpeilen te hanteren. instrumentarium ontwikkelen om water op maaiveld in het voorjaar acceptabel te maken voor boeren
2	KRW Geele beek	RB: KRW Geele beek integraal plan langs de Geele beek maken met functie volgt peil als uitgangspunt. Dus een beekdal volledig herinrichten om daarmee:
3	Boerenstuwtdjes	TP: in het oostelijke deel van twente op de zandgronden moeten we erg zuinig zijn op het regenwater, tegelijkertijd wil je geen wateroverlast bij piekbuien. Dmv van extra boerenstuwtdjes in de watergangen en bodemverhoging maar wel de breedte opzoeken en waterbergingsgebieden inrichten een robuust systeem aanleggen.
4	Normeringen	TP: Kijken naar andere normeringen voor het landelijke gebied. In het voorjaar vaker plassen water toestaan op weilanden om op deze manier meer water in de zomer te behouden. (geen winterpeil/ hogeren peilen hanteren).
5	De Ottershagen	BD: De Ottershagen (beneden Dinkeldal) is veel besproken maar noodzakelijk gebied voor water, natuur en landbouw. Alle opgaven komen samen, maar lastig qua gebruikers.
		BD: Het Beneden Dinkeldal, Ottershagen, biedt goede mogelijkheden om klimaatadaptieve landbouw te koppelen aan natuur.
		BD: Otterhagen biedt veel mogelijkheden, voor (te) veel water
6	De eeuwige bron	WL: Sallandse heuvelrug. Thans veel waterafvoer en een kans om water vast te gaan houden voor drinkwater, natuur en landbouw zoals voorgesteld in het winnende idee van de EO-Wijers prijs. -> kans om idee verder uit te werken.
		WB: uitwerking idee "De eeuwige bron"
		SL:Uitwerking concept "Eeuwige Bron", waarin waterrobuust systeem centraal staat met circulaire drinkwaterwinning, kringloop landbouw en natte natuur
7	Ruilverkaveling	BN: kijken naar toepassingen vrijwillige kavelruil (verbetering landbouw, benutten kansen natuur)
8	NNN	BN: uitwerken kansen binnen NNN vanuit ZON (2 milj RIJK, 6 miljoen overige partners)
9	Vasthouden in laagveen	MZ: meer water vasthouden in voormalige laagveengebieden (nu natuurgebieden)
10	Robuust natuurlijk systeem	DJ: KP: soorten die weinig tolerant zijn. Opl: Robuust natuurlijk systeem ontwikkelen (natuur-landbouw)

11 Organisch stofgehalte	MM: droogte is relevant voor natuurinclusieve landbouw in het hele gebied. Inzetten op vergroten aandeel organische stof in percelen zodat water langer vastgehouden wordt. Inzet op blauwe dienst, waterberging door agrariers, daarmee dubbelfunctie waterberging / waterkwaliteit / biodiversiteit.
12 Vasthouden	DJ: Omgeving Haaksbergen -> KP: droge natuur Opl: Water vasthouden in natuurgebieden en omgeving door waterbeheer
	RB: Water vasthouden op de landgoederen rond Enschede: klimaatrobuust maken. Daarmee oa wateroverlast in de stad voorkomen. Link met ZON!
13 Functie volgt peil	WB: functie volgt peil, gebruik natuurlijke gebiedskenmerken voor vaststellen van peilen via instrumentarium GGOR
	DJ: kleine natuurgebieden (oa Reggedal), veel druk op -> robuuster inrichten met groen-blaue dooraderingen en functie volgt peil
14 Verbindingen	DJ: KP: behoud VHR soorten. Opl: geschikte leefgebieden op logische plaatsen - verbindingen (GBDA)
15 Herstel oude structuur waterloop	MZ: Herstel oude structuur waterlopen zonder sifons, water bergen ipv Nordhorn belasten
16 Rabatten verwijderen	MZ: duitse naald bossen langs landsgrens ondieper ontwateren, rabatten verwijderen. Geeft minder verdroging aan NL zijde.
	MZ: Duitse naaldbossen langs landsgrens minder diep ontwateren en ontdoen van rabatten en andere ontwatering, om grondwater te laten stijgen.
17 Verondieping	MZ: Meer water vasthouden in- en langs kleine bovenlopen, door verondieping en evt knijpduikers
18 Retentie	MZ: meer retentie van water in Duitse beken en beekdalen die vanuit oosten naar Dinkel stromen.
	MZ: meer waterberging en beter effluent uit Duitsland vragen, bouwen met natuur, hermeanderen
	MZ: meer inundatie en dus waterberging realiseren in NRW
	MZ:, meer en terughouding en waterberging vragen in bovenstrooms Duits stroomgebied (NRW)
19 Aanpassen teeltmethode	MM: op hellend gebied aanpassen teeltmethodes. Kijk naar Limburg, bijvoorbeeld ploegen over dwars zodat water niet rechtstreeks van de helling af spoelt
20 Sponswerking	MM: Runoff tegengaan door sponswerking te vergroten op de stuwwallen. Door Natuurinclusieve landbouw, organisch stofgehalte in bodem verbeteren en landschapselementen aan te planten die water vasthouden/tegenhouden

A	MM: wateroverlast is relevant. Geef grondeigenaren meer eigen handelingsperspectief op perceel/gebiedsniveau. Zodat water geborgen kan worden op percelen die al laat liggen, waarna water ook weer te benutten is. Dit icm landschapselementen waarvoor in langjarig beheer voorzien is.
A	RB: Behoeftte aan langjarige visie op Natuur, landbouw, water.
A	MM (LTO): belang dat gewassen in het landelijk gebied blijven groeien; anders is risico op uitspoeling meststoffen groot
A	WB: gebiedsprocessen via werkelijke dialoog met aandacht voor wensen en zorgen
A	WB: jaarrond neerslagoverschot dus water vast houden en soms natte voeten accepteren. gebiedsvreemd water inlaten heeft niet de voorkeur.
A	TP: Kijken naar de mogelijkheid om de gebieden van wateraanvoer te vergroten. Door technische constructies is meer mogelijk. De vraag is hoeveel geld wil je uitgeven om de water naar hoger gelegen gebieden wilt brengen.